
ЛИТУРГИЧКИ МАТЕРИЈАЛ У СТАРИМ СРПСКИМ БИОГРАФИЈАМА XIII ВЕКА.*

За проучавање наше средњевековне прошлости, у ма коме правцу, од неоцењиве користи су наше старе биографије, у којима су описани животи наших средњевековних владара и

* Овај рад награђен је као светосавски темат у овој школ. години, наградом Њег. Величанства Краља, а по реферату проф. Др-а Лазара Мирковића.

црквених поглавара. Њих су писали савременици, или пак блиски по времену, личностима чији су животи и дела тамо описана. Отуда, оне су један богат извор и у исто време један најсигурнији споменик за историју, било црквеног или државног живота српскога народа у средњем веку. Но исто тако велику важност старе биографије имају за историчаре књижевности, историке, филологе и др. јер су оне прва оригинална стваралачка књижевност код Срба; па су према томе и скоро једина врста специјално наше књижевности у овом периоду. И сви који ма и најмање зажеље упознати развој српског културног живота у средњем веку, морају у њих погледати, јер ће неоспорно тамо наћи богат материјал.

Али највећу важност биографије имају за проучавање српског црквеног живота, јер оне садрже највећи део чисто црквеног материјала; што је разумљиво кад знамо да су њих писали црквени људи-калуђери, а у њима су описани животи такође црквених људи, или пак лица чији је живот био посредно или непосредно везан за цркву, а такви су били скоро сви наши ондашњи владари. С тога су оне пуне богословских елемената, и оне чисте побожности, која се манифестовала у нашем народу, а и код свих хришћанских народа онога времена. И један православни српски теолог ма чим се интересовао из области своје струке у вези са својим народом, црквеном историјом, догматиком, етиком, црквеном уметношћу и књижевношћу, омилитиком, литургијом итд., наћи ће у њима богат материјал да осветли наш црквени средњевијековни живот. Па ипак с ове чисто теолошке стране наше биографије су слабо проучене; или су тек начете. И скоро цела литература, која је о биографијама рађена, па и она, која задире у чисто теолошка питања, долази од нецрквених људи, историчара књижевних и политичких. Ово је јасно кад знамо да ми, до најновијег времена, нисмо имали велики број људи с високим теолошким образовањем као што су многе друге струке. Зато је данас неопходно потребно, кад већ имамо свој теолошки факултет тежити да се проучи и испита оно што је требало много раније испитати. Али српска црква, радећи на народном и државном добру, чекала је да се све сврши па да и она почне уређивати своју зграду. По нашим црквама и манастирима кроз цео XIX век (па још и даље) пролазила је маса научника нете-

олога, ради проучавања често питања, која спадају у домен чисте теологије.

Ми ћемо овом приликом покушати да дамо један преглед литургичког материјала у нашим старим биографијама XIII века. Разумљиво је да се из овог неће моћи извучити нешто потпуно одређено за историјат нашег богослужења, које се нема сумње морало у нечем разликовати од данашњег. Ради детаљног проучавања нашега богослужења у средњем веку, морали би се прегледати и други писани споменици, а на првом месту богослужбене књиге наше и грчке редакције, пошто је религиозни живот код Срба кроз цео средњи век струјао из Византије. Но ипак биографије се морају узимати, ако не као први извор, а оно у реду најважнијих извора за проучавање српског средњовековног богослужења. Оне су писане за црквену употребу и намењене су као лектира калуђерска по нашим манастирима; можда су се читале, целе или поједини делови, на богослужењу или при обедима, приликом празновања појединих светаца, о чијим се делима говори у биографијама¹.

За овај рад употребљене биографије по издањима су: Живот св. Симеуна, написан од његовог сина св. Саве (1168—1236).² Дело је у почетку било написано као саставни део (прве четири главе) Студеничког типика.³

Друга по реду биографија је: Живот св. Симеуна, од Стефана Првовенчаног, брата св. Саве.⁴

Трећи биограф XIII века је Доментијан, савременик краља Уроша, од кога имамо две биографије: Живот св. Симеуна и Живот св. Саве.⁵

¹ в. Л. Мирковић, Уврштење деспота Стевана Лазаревића у ред светитеља „Богословље“ за 1927. г. стр. 175—6.

² Живот св. Симеуна Немање, од св. Саве, издан у Зборнику за историју, језик и књижевност српскога народа књ. XVII. — Списи св. Саве, средно их Д-р Владимир Ђоровић, Београд — Сремски Карловци 1928., стр. 151—175.

³ в. С. Вуловић, О књижевном раду св. Саве. Београд, 1895 стр. 4—5; ср. П. Поповић, Преглед српске књижевности, осмо издање. Београд. 1927. стр. 17.

⁴ Живот св. Симеуна од Стефана Првовенчаног, издао Pavel Josef Šafařík у својој збирци *Ramátky dřevního písemnictví Jihoslovana*, под насловом *Život sv. Symeona od krále Štěpána z rukopisu XIII století v Praze*, 1873. страна 30.

⁵ Живот св. Симеуна и св. Саве, од Доментијана, на свијет издао Ђ. Давичић, у Биограду, 1865. Првих 117 страна је Живот св. Симеуна, а од 120—345 је живот св. Саве.

И посљедњи је Теодосије монах, кога неки стављају у почетку XIV века, написао је по Доментијану Живот св. Саве.¹

При обради литургичког материјала у наведеним биографијама пазило се, да се ништа не испусти што се односи на наш предмет, и што може имати значаја за једнога српског литургичара. Сам наслов „материјал...“ и т. д. већ говори да се није могло излазити ван домена биографија, нити писати рад у облику једне студије. Дакле, тежња је била да се што више материјала из литургичке области сабере и разреди под појединим насловима с назначењем места и времена за које је везан тај материјал. При разређивању материјала, колико је било могуће, гледало се да се цео материјал разреди по одговарајућим рубрикама; али у томе се због повезаности разноврсног материјала често наилазимо на сметње.

Слична места, нарочито код два посљедња биографа навођена су само по једноме биографу, а по другоме тек ако је место карактеристичније од првог или се чиме разликује; док је разуме се, увек упућено означањем странице, на слична места код другог биографа.²

СВЕШТЕНОСЛУЖИТЕЉИ И ЦРКВЕНОСЛУЖИТЕЉИ.

У биографијама XIII века помињу се скоро сва јерархиска звања: „патриархъ, митрополитъ, архиепископъ, епископъ, архимандритъ, прото, протопопъ прѣсвитеръ, попъ, иереи, игоумень, дияконъ, подиаконъ, чътець“. Та се звања помињу или узгредно приликом неког сабора, или се пак говори приликом рукоположења појединих лица. Рукоположење се назива, посвећење и о њему имамо података у две посљедње биографије, и то прво се говори о посвећењу Савину, а после кад је постао епископ говори се и о његовом рукополагању свештенства. Тим редом ћемо овде и изложити материјал који нас интересује.

Постављање Саве за јеромонаха, „попа“ извршено је у манастиру Хиландару неколико дана после проглашења Симеуна за свеца, од стране јеришког епископа Николе „поставлень бысть диякономъ и попомъ.“ (Доментијан, С а в а стр. 191).

¹ Живот св. Саве од Теодосија, издао је такође Ђ. Даничић, у Биограду 1860., али под именом Доментијана што је разуме се доцније исправно. Дело има 219 страна.

² При цитирању Доментијанових дела означавана је прва биографија. Живот св. Симеуна са „I“, а Живот св. Саве са „II“.

Детаљније о овоме говори Теодосије, тамо се прича како је после чуда точења мира из гроба Симеунова, што је прорекао Сава, прото „многашти . . . хоте благословити се ѿъ него, ноуждаше и приети сань¹ свештенства“. (Теодосије 76). И кад је дошао поменути еп. Никола овај „светоую слоужбоу съ многими свештенники съврѣшае, діакона светаго ѿсвештаеъ въ оутрѣи же дньъ іереа съврѣшаеъ. . .“ и даље се додаје како је као новоосвећени благословио игумана и братију (Теод. 76). И после неколико времена, по Доментијану, кад су се састали три епископа у Солуну: Никола јеришки, Михаило касандриски и Димитрије адрамерски с митрополитом својим Костадијем, служили су литургију заједно са Савом „и сѣтворивъше и архиманѣдрита, и даше іемоу носити набедрѣницоу и нароуквице се же сѣтворише по сѣмотрению божию и по закону своемуу грѣцьскомуу, іако быти іемоу архіерею. (Домен. II, 191-2). Ово место указује на ондашњи обичај грчке цркве. Набедреник и наруквице су били припадност само архіјерејскога чина,² а архимандрит је била само титула, која се давала јеромонасима и игуманима и са овом титулом постају кандидати епископских катедрара.³ Да је ово тачно, т.ј. да је Сава овом приликом наименован за епископа, могу поткрепити, бар донекле, и речи које је цар рекао Сави кад се овај нећкао да прими архиепископски чин іеште прѣжде твоего пришьствиа извѣштание имама, іако твоіеи светыни сѣпрѣстољникоу быти апостольскааго сѣданиа.“ (Домен. II, 218). И још акт посвећења за архимандрита од стране једног митрополита и три епископа, можда није био случајан. Да је архимандрит само титула коју је Сава добио као јеромонах види се по томе што га биограф и после постављања за архимандрита назива јеромонахом (II, 194-5); а мало доцније описујући игуманство његово у Студеници каже, да је у Св. Гори „сѣтворенъ архиманѣдритомъ, и тоу (т. ј. у Студеници) нарече звати се архиманѣдритоу ігоуменуо . . . по истинѣ бо архиманѣдриа (Студеница) Богомъ наречена бытъ“ (II, 204).

Теодосије говори такође о постављању Саве за архимандрита; набраја иста лица која и Доментијан, напомињући још да се

¹ Чин свештенички се назива „сань“, за то имамо потврду још на једном месту код Теодосија. Сава је, каже се, послао у Србију монаха Иларија „сань свештенства імоушта“ (стр. 120).

² в. J. Гоар, *Εἰρηολόγιον sive rituale Graecorum*, р. 95., ср.

³ А. Димитріевскій, *Ставленникъ*, стр. 145.

Сава с њима причестио. Али код Теодосија нема помена о назначењу за епископа, само додаје да су га благословили „набедрњицу вѣнегда слоужити светоую лутоургию благословише и носити“ (77-8).

Посвећење Саве за архиепископа извршено у Никеји, описују оба његова биографа. Патријарх се претходно обукао по чину велике васељенске цркве „и обљыкшоу се патриархѡу по чину великыѡе вѡселеньскыѡе црѣкѡви сѡ многыми митрополиты и епископы и сѡ поповы и диаконы, и приведенѡ бысть и син прѣподобныи кирѡ Сава на освештение, и поставленѡ бысть арьхиепископомѡ роукою вѡсеосвештенааго патриарѡха вѡселеньскааго Гьермана и повелѣниемѡ цароградскааго цара кирѡ Теодора Ласкара“. (Домен. II, 219). Даље се каже како му је патријарх дао „вѡсе потрѣбы прѣосвештенааго чина него, и стапѡ свои прѣчѡстьяѣшии сѡ вѡсакою властию божѡствѡною“. (Домен. II, 221). Тога дана је био установљен празник „вѡ име нарекѡ новоосвештенааго арьхиепископа кирѡ Савы“ (Домен. II, 219). — Теодосије описује скоро истим начином посвећење св. Саве, које је било у благодарити празник „празникоу же божѡствѡному благодаритѡмому пришьдѡшоу“ (129). За време посвећења „цароу же сѡ вѡсѡми воискама и нижѡшима прѣдѡстоештоу, и достоинѡ глаголюштоу“ (129). Сава се, док је тамо био, учио свим правилима црквеним, а кад је пошао обдарили су га одеждама.

Оба биографа говоре да је Сава приликом посвећења добио „повелѣниѡе“, синѣелију. Текст синѣелија није један исти код оба биографа, ма да се садржином доста слажу. Према томе, ово дакле, не мора бити оригинална Савина синѣелија но ипак ово је текст који је могао или морао бити у ондашњим синѣелијама. Овде ћемо изнети обе синѣелије, јер се из њих, поред њихове форме, види какву је власт Сава као архиепископ добио :

Домен. II, 220.

прѣоскѡштѡнныи патриарѡхѡ вѡсеи вѡселѡнныи Гьерманѡ поставиѡ сего кирѡ Савоу арьхиепископа вѡсѡмѡ сръбѡскыиѡмѡ землямѡ и поморѡскыиѡмѡ, и шако сына своѡего вѡзлюбѡленнаго посладоу него вѡ вѡсоу сѡсе-

Теод. 131.

Гьерманѡ вѡселѡнскыи патриарѡхѡ архѡепископѡ Константина града новаго Рѡма и ѡ имени Господа нашего Исѡу Христа Савоу освѡтѡнуѡ архѡепископа вѡсеи сръбѡскѡи землѡ, и вѡдаѡу еѡму о божѡѡ властѡ

линоју. чѣто ѣст областъ мо-
его свѣтителѣства правокѣр-
ныѣ кѣрѣ христіанскыѣ, да
имать областъ по моемоу об-
разоу надѣ късѣми грады же
и землями, надѣ митрополиты
же и епископы и попы и диа-
коны по правиломъ божьствъ-
нымъ, кождо по достоа-
нню и късе оучити въ имѣ Отъ-
ца и Сына и свѣтаго Дѣуха, и
іако и мене того къси да по-
слѣшате, иже ѣсте о Христѣ
правокѣрны христіанѣ.

по всѣи области црковной
епископы и попы и діакѣны
освѣтити, рѣшити же и вѣз-
ти кнѣгъ чловѣческыихъ свѣрѣ-
шеній, и късе оучити и крѣсти-
ти къ имѣ отъца и сына и
свѣтаго Дѣуха. и іако и мене
къси и того да послѣшате,
иже о Христѣ православны
христіанѣ.

Прва брига св. Саве у Никеји била је, да добије автоке-
фалност своје цркве, те да сабор српских епископа може, без
учешћа цариградског патријарха, бирати себи архиепископа
„нѣ томоу самому архиепископу събравшоу се съ съборомъ
своихъ епископъ, и тако освѣтити имъ себѣ архиепископа“,
што је разуме се Сава добио (Домен. II, 221. ср. Теод. 131).

Рукоположења, која је вршио Сава као архиепископ, помињу
се први пут, кад је свети, при повратку из Никеје, обилазио
Св. Гору, служио богослужење „и освѣтае въ нихъ попы и
диаконы“ (Домен. II, 223). Теодосије додаје „и чѣтце“ (133).
Тамо је изабрао неколико својих ученика подобних за епископе
и пошао с њима за Србију (Теод. 134). По Доментијану избор
је извршен у Жичи „и тоу избра отъ оученикъ своихъ бого-
разоумныѣ и богобоазныѣ и чѣстыныѣ моужѣ могоуште
правити люди по закону божьственому и по прѣданию све-
тыхъ апостоль; и свѣтыхъ богоносныхъ отъць оуказаниа
съблюдати; и осветивъ ихъ и сѣтвори епископы . . . и посла
кождо ихъ въ епорию свою по достоаианю, іакоже кого
знааше . . . прѣдавъ имъ . . . кнѣгъ законныѣ“ (II, 233; ср. Теод.
140). Живѣћи у Студеници, Сава је. како каже Теодосије, у све
недельне и празничне дане, као што је то чинио у Св. Гори,
вршио у цркви свеноћне песме „попы и діакѣны и подѣдіакѣны
же и чѣтце освѣташе“ (138).

Имамо најпосле да наведемо места која говоре о посве-
ћењу Арсенија за архиепископа, од стране св. Саве. Избор је

извршио сам св. Сава и одредио себи наследника „чръньца геромонаха Арсьѣниа“, и пошто је позвао сабор „богоизбраные светителіе своего отъчества и чьстьныіе игоумены и богоносньные чръньце, . . богомъ дарованою ѿмоу благодѣтию осветивъ и, и постави ѿго архиепископа на своіемъ прѣстолѣ . . . и въсоу область Богомъ дарованоу ѿмоу на своіемъ отъчествѣ прѣдавъ ѿмоу везати и раздрѣшати“ . . . (Домен. II, 296.; ср. Теод. 180).¹

Неће бити сувишно да наведемо и једно звање, које је изгледа спадало у ред црквенослужитеља, а помиње се приликом чуда с иконом Неофитом у цркви четрдесет мученика, наиме тамо се прича како је ујутру „јеклисиарьхъ“ ушао у цркву „на просвѣштение кандиль, . . (Домен. II, 340); Теодосије говорећи о истој ствари за „јеклисарха“ употребљава други назив „парамонарь“ (212).

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ

Већ само време у коме су постале биографије и личности о којима се говори у биографијама, нам јасно говоре да у њима имамо пуно материјала о подизању цркава и манастира. Скоро цео активни живот наших владара и великаша у средњем веку био је упућен на градњу задужбина — храмова, па о томе говоре и њихови биографи. Овај период, подизање цркава, почиње код Срба, баш у времену описаном у наведеним биографијама. То је XIII век када је код нас црквени живот потпуно усредсређен и када је неуморним радом св. Саве и св. Симеуна, чистоћа православља у српском народу утемељена. Какав је наш црквени живот изгледао раније, од преласка у Хришћанство па до Немање, остало је сувише нејасно историчарима, тако исто и црквене грађевине и у опште црквена уметност остала је све до данас неиспитана. Зна се само да су Срби и раније пре Немањића династије подизали цркве и манастире. Од тих цркава се у овим биографијама помињу само две: црква св. апостола где је Немања поново крштен (Сава 173); и црква св. Ђорђа код града Звѣчана, камо је Немања кад су га напала браћа, послао једнога јереја да врши св. службу (Стеф., 6)

¹ О произвођењу за прота читамо код Доментијана, како је св. Сава, после уништења богумила изабрао од ученика својих „богоразоумьныіе моуже, и постави ѿе протопопы“, и послао их је „недостатькы испльнати.“ (II, 234).

Литургички материјал у овим биографијама, који се односи на цркве, иако није исцрпан, ипак нама пружа доста података, који су од неоцењиве користи за оне који се баве историјом нашег црквеног грађевинарства, што неоспорно спада у област литургије. С друге стране, може се видети велика ревност наших средњевековних владара на подизање цркава и њихово старање о истима.

На реду је прво говорити о храмовима које је подигао Немања пре него што је пошао у св. Гору. Св. Сава набраја да је Немања подигао ове богомоље: прво оу Топлици светого ђвца Николи, и другы таможде светоу богородицѣ оу Топлици; по том жеде пакы създа монастирь светого Геѡргиѧ въ Рѧсѣ“. Свим овим манастирима створио је управу „иakoже подбаеть“ (стр. 153). Стефан и Доментијан помињу исте манастире, само се Стефан при помену појединог више зауставља и опширније излаже материјал. Говорећи о храму св. Богородице у Топлици на ушћу реке Косанице, додаје „оукрасивъ и съ всакыми правѣдами црковъными, и оустави въ Niemъ чръньць сборъ“ и даље каже како је овај храм предао своме „пoдpyжију“ Ани на старање (Стефан, 3; ср. Доментијан I, 7). Причајући о нападу браће на Немању, Стефан каже да се ово догодило за време зидања храма св. Николе¹, и кад је био свршен храм „чръньцьскоје правило оустави оу Niemъ...“ (3—4; ср. Домен. I, 7—9). И најзад се говори о подизању храма св. Ђорђа „и всакою дѣтелию оукрасивъ и изещнѣ съ всакыми дѣли црковъными, и оустави чръньцьскоје правило“ Стеф. 5; ср. Домен. I, 16—7).

О подизању Студенице говоре нам сва четири биографа. Св. Сава пишући Типик студенички, у почетку кога се налази живот св. Симеуна, у наслову и уводу истиче да је Симеун ктитор овог манастира, који је подигнут у пустом месту „на оумноженіе единокыхъ чина“ (152—3). Стефан наводи молитву у којој се Немања заветовао Богородици да ће јој подићи храм (9—10; ср. Домен. I, 24—5).

Исто тако биографи дају податке о подизању манастира Хиландара. Манастир је обновљен из рушевина трудом св. Симеуна и Саве и кад је довршен скупљено је „чръньць доволно

¹ Приметити је што се ред у набрајању Немањиних манастира не слаже код Саве и Стефана. Сава наводи прво манастир св. Николе а Стефан и Доментијан св. Богородице.

и постави нѣкого прѣподобна моужа именовъ Методїа мниха;..“ (Сава, 165). Симеун је оставио св. Сави завет да још уреди Хиландар „И съвѣкоупихъ, каже св. Сава, по малѣ врѣмени братѣства р и въсоу справоу съврѣшихъ еже на потрѣбѣ ма-настырю“ (171). Код Стефана имамо, поред помена о зидању још и напомену, како је Хиландар сазидан његовом помоћу, и како му Симеун пише да ће се он назвати ктитар ове цркве „тыи бо іеси хтиторъ семоу, іакоже и прѣжде писаниемъ прѣдахъ ти въ владычѣстви твоіемъ прѣсвѣтыне богородице благода-тельнице оу стоуденици, ни с кымъ же необѣщѣно, тѣкмо тебѣ и сѣмени своіемоу по тебѣ..“, и даље истиче његову велику ревност приликом подизања Хиландара (13—15; ср. Домен. 63). Но од свију биографа, односно подизања Хиландара најисцрп-нији је Доментијан. По њему св. Сава је молио игумана да им дозволи „да си сѣтворио келиицоу¹ въ име мое да іелици при-ходеть отъ земле отъчѣства ми, да си имѣють свои си домъ, и да не сѣтоужають моностироу“ (стр. 59 в. и 53). — Кад је прото дозволио зидање манастира „И іепитирити посылани сѣ нимъ отъ прота на прѣдание моностыра... и сѣвѣтъ сѣвѣштав-ыше и даше има Хиланѣдаръ... и тако написаше сѣвѣдѣніе: Ватопедъ и Хиланѣдаръ да іеста іединъ моностирь и прѣподоб-ныи киръ Сава іединъ отъць обѣма“. Даље се прича како су почели да зидају манастир „и прѣвѣіе црѣкѣви поновление сѣтвори, за не црѣкѣви отъ прѣвѣихъ дѣнии бѣаше и дѣньсѣ, нь оукрашена бысть прѣподобныима и распростраіена, іелико трѣбовааше на почѣсть отъчѣствоу іего“, и даље како су пи-сали Стефану да им пошаље помоћ, обећавајући му да ће се назвати „хтиторъ“ (Домен. 56—61). У својему С а в и Доменти-јан нам излаже, како је Сава приликом свог првог путовања у Цариград, где је ишао као заменик ватопедског игумана, тражио дозволу у цара да он и Симеун обнове запустели ма-настир Хиландар. Цар му изађе у сусрет „Хиланѣдаръ моностирь, изјављује Сава Симеуну по повратку, дарова ми сѣ всѣми мето-

¹ О подизању ћелија говори се још: како је Симеун у Ватопеду за-поведио као великосхимник „да сѣвореть іемоу келию приложноу къ светомоу ољтароу... и прозоръ къ светыи ољтарь, іако да зрѣти іемоу вѣсегда светыхъ молитвѣникъ слоужештиихъ въ светѣи црѣкѣви“ (Дом. 54 и 155). Још код Теодосија читамо, да Сава од новаца, што је добио од роди-теља „наче здати кіеліе двокровны и трикровны“ (33). И најзад се каже да су св. Симеун и Сава у Кареји подигли многе „двокровны“ ћелије (Теод. 51).

хијама, и оправданиа ми написа“ (161); затим се помиње како су око цркве подигли „градъ... и пирьгъ¹ великъ въ ниемъ“ (105). Пошто су се св. Симеун и Сава уселили у свој манастир Хиландар, Симеун шаље Саву у Цариград, да извести цара о подизању Хиландара, и тражи прилог „и приложи њемоу царь свои мѣртыкъ, Зигъ царьскыи манастирь, съ всѣми стаси своими и съ метохиами. и написа њемоу хроусовоуль съ всакыимъ оутврѣждениемъ царьскыимъ... и Хиландарь царьскыи манастирь именована царь... и приложи њего къ царьскыимъ манастиремъ“, и даље се прича како су присајединили Хиландару „дѣ манастиреи“ (67—8, 72). — Теодосије се у свему слаже с Доментијаном, само говорећи о подизању Хиландара додаје „и трапезоу въздвигъ ѿтъ основаніа, и кѣлїе доволне братїи създавъ, и цркъвовъ ѡбновивъ, и златомъ пописавъ, иконами же и завѣси и съсоуды светыми доволнѣ сїю оукрасивъ“, што код Доментијана не налазимо (Теод. 48, 50—4)².

Свети су се старали не само о црквама које су они подигли, него и о другима, а такође и о богослужбеним лицима, што ће се видети из ових места, која смо нашли за потребу навести, да се посведочи оно што већ знамо, наиме велико одушевљење према напретку црквеног живота. Немања кад оставља владу, даје савет своје сину Стефану „ѡ црквахъ пещи се и ѡ слоужещїихъ въ нихъ, светителъ (епитет за епископа чест у биографијама) въ сласть послушати и цркъвовныхъ слоугъ, и ерее чисти и чрѣноризьце набдѣти, іако да ѡлет се о тебѣ“ (Сава 157). А у беседи, коју је том приликом изговорио, саветује присутнима: „цркви просвѣщающе да и ѡне просвѣтеть васъ, епископъ послѣшающе, и ерее въ чьсть имѣюще и къ мнишьскомоу чиноу смѣренїе имѣюще... (ibid. 159). При кретању из Студенице за св. Гору, Симеун је калуђерском браству поставио старешину јеромонаха Дионисија, (ibid 163); исто је учинио кад је довршен Хиландар (op. cit. 165). Нарочито надају у око велики поклони што су их чинили св. Симеун и Сава црквама и манастирима по Св. Гори, приликом

¹ Пирг је висока четвртаста кула, на врху које се налази и црквица (в. С. К. З. 180 Старе српске биографије, превео Миливоје Башић. Београд, 1924., стр. 91).

² Једног листа, који говори о Хиландару нема у Даничићевом издању Теодосија 1860, него је издан доцније у предговору Доментијанових дела 1865 стр. XVIII—XIX.

посете коју су учинили оба светитеља заједно „и въ всѣхъ сихъ свѣтилникъ свои въжегъ“ (Стефан, 13). Доментијан назива Симеуна „прѣдобрии рачителю христовъ и красителю црковъньни“ (37). Помагањем црквава они постају њихови ктитори, „и тоу (у иверском манастиру) брата сѣтворена быста и хтитора вѣтора“ (Домен. I, 56 и 62 ср. II, 155 и 159). За Симеуна још код Доментијана читамо: „и цркъви Христовы постави, и иконы светыхъ обыави, и светыхъ доухомъ, вѣсе онови и вѣсе ны наоучи...“ (I, 64). Исто тако говори се и специјално о Савином старању и подизању црквава, на пр. прилоге што их је чинио манастиру св. Пантелејмона (Домен. II, 127) „...овы правовѣрию вѣсакомоу наоучи, манастире многыне сѣзда, и многыне ликы благоговѣниимъ чръньць породи доухомъ светыхъ“ (Домен. II, 131 и 133). Затим се говори о подизању црквава у Св. Гори и то храм св. Богородице у Ватопеду и други светоме Јовану Златоусту (Домен. II, 138). Поред ових св. Сава је подигао опустели манастир св. Симеуна у Просфори не могавши гледати „жилишта божиа разорена“. Око цркве је направио ограду, град и на њему пирг (Домен. II, 156; ср. Теод. 51—2). Пошто се каже да је ове цркве подигао „на градъ“, то ће ово бити мале црквице, пиргови. Ове обе цркве присаједињене су великој цркви Благовештења. За њу каже биограф Доментијан „ижеж покрѣвенѣ бывши плочами ис прѣва отъ хтиторъ своихъ, и проразоумѣвъ же светыхъ тако не вѣчно иестъ, и сѣнемъ плакы и оловомъ покры ю и покрѣвенѣ бывши великои цркъви, и пакы сѣтвори въ пирѣгоу црковъ прѣображениа сѣпасова;...“ и даље прича како је све ове цркве испунио и украсио сваким потребама „ижеж и до њынашънааго дъне иматъ... на видѣниа вѣсѣмъ приходештиимъ и на похвалоу сѣтворѣшомоу ие вѣторомоу иеи хтитороу...“ (139).

На путовању по истоку Сава се такође много бринуо о подизању црквава. Кад је био у Јерусалиму у Лавриској Метоксији тражио је од игумана место да подигне цркву; и кад је добио „благословение приеъмъ оброчи црковъ светааго и великааго апостола и иванѣгелиста Иоана богослова на Сионѣ...“ (Домен. II, 273). Набрајајући велики труд Савин на подизању црквава, Доментијан каже да је ово чинио не само по својој отаѣбини „нѣ и по вѣсточъньнимъ землямъ и западъньнимъ, селамъ же и градомъ, поустьынамъ же и горамъ и пештерамъ послужити... цркъви светыхъ сѣзда по лицуу вѣстокъ и западъ“.

(320 и 321). На другом месту код Доментијана налазимо још једно карактеристично место, за рад св. Саве односно подизања цркава. Тамо се говори да је Сава после установљења архиепископије у Жичи и друге цркве по свим местима „зацьнь и съврши, и старьне оукрѣпи, а новьне създавь... и вьсакьи образь Светые Горы прѣнесе вь свое отьчьство киновиами, игоумениами, сихастариами... оукраси свое отьчьство вьсакьиимь благо-вѣриемь и светьиими црѣкьвами поля и оудолиа и брѣда, идѣже не достиже црѣкьве сътворити, тоу крѣсть постави,¹ да на вьсакомь мѣстѣ име божие прославляеть се (II, 205; ср. Теод. 96—8).

Најпосле нам остаје да говоримо о подизању манастира Жиче по опису Доментијанову и Теодосијеву. Св. Дух је, каже се, јавио Сави да подигне архиепископију „сѣ шаротами прѣкрасьньними и сѣ лѣпотами божьствьньними“, и даље кад је довршена стоји да је била „светьиими образь оукрашѣна, и шаротами прѣкрасьньними изваану постависта ю и Богоу и Отьцоу и Светоу Дуоу светьиимь крѣштениемь прѣдста ю“ (Домен. II, 226 и 228). Дакле као што видимо овде се говори о сликању Жиче. Под крштењем ваљда треба разумети обред освећења. Теодосије прича о Жичи с више занимљивости. Говорећи о Савином раду у Србији на подизању цркава „не тьчио камены нь и дрѣвены“, одлучио се на подизању Жиче „бѣ бо и многьиимь дѣлатель здѣць и мраморникь искоусныхь привель изь грѣчьские земле, и самь сѣ ними прѣбѣвае, наоучавааше по воли его оукрасити, јако и до днь сѣ вь истину вьсѣми оукрашена црѣкви видить се“ (97—8). Кад је Сава дошао у Жичу пре крунисања Стефанова, стоји да црква није још била „пописана и сию осветивь и светою трапезою и светими моштми светихь оукрасивь...“ (Теодосије 139). Пошто је посветио епископе и послао их у народ, сам је остао у Жичи и старао се о довршивању цркве „бѣше бо мраморникь сѣ собою и пишоуштихь² оть Константина града привель“ (Теод. 141). — Још да наведемо место о подизању Милешеве од стране краља Владислава. Ту се каже да је Владислав најпре тражио благослов од архиепископа, да може подићи цркву (Теод. 178).

¹ в. Ст. Димитријевић, Свети Сава у народном веровању и предању. Београд 1926. стр. 124.

² Под овим сигурно ваља разумети сликаре, који су иконографисали цркву.

Цркве се већином, поред манастир, називају још „храмъ“, „домъ“ (најчешћи назив), „лавра“, „божие жилиште“. Олтар се назива „светаа светыхъ“; а св. престо „светьи жрѣтвникъ“. Но црква се увек назива по светитељу коме је посвећена на пр. „света Богородица студеничка“, „дом Спасов“ ит.д. Они који подижу цркве и манастире, као што се видело из излагања, називају се „хтиторы“. — На једном месту код Теодосија манастир се назива „ограда“, сигурно због тога што су манастири ограђени зидом (в. Теод. 169.).

(Наставиће се)

Вл. Влаховић
